

KÜLTEPE'DE 1950 YILINDA T. T. K. ADINA YAPILAN KAZIDA BULUNAN

MÜHÜR VE MÜHÜR BASKILARI HAKKINDA ÖN - RAPOR

Dr. NİMET ÖZGÜÇ

1950 kazılarında keşfedilen arşivlerin miktarı 1948 ve 1949 da bulunanlardan daha az değildir. Geniş bir saha dahilinde çalıştığımız B ocağındaki binaların tablet, mühür ve diğer eşya bakımından en zengini Karum hartasının N, O, P /20 plânkalarına inşa edilmiş olanıdır. Binanın methal kısmından (doğudan) itibaren ikinci odasında ve muhtelif guruplar halinde elde edilen mühürlü ve kitabeli vesikaların sayısı 600 ü bulmaktadır. Raflar üzerinde durduğu anlaşılan tablet ve zarflar, ağaçtan yapılan bu kısımlar evle birlikte yandıktan sonra düşmüşler ve taban seviyesinden itibaren 1 m. kadar yukarıdaki enkaz içinde, kümeler halinde kalmışlardır. Bunlar yangın esasında kuvvetli ateşte kaldıkları için, çok iyi pişmişlerdir. Odanın diğer vesikaları güney ve güney-doğu duvarları dibinde, güney-doğu köşesinde, taban üstünde ve gene guruplar halinde duruyordu. Bunlar rutubetli ve yangından daha az müteessir olmuş vaziyette idiler. Hepsinin zamanımıza intikal etmiyen malzemeden yapılan bir zemin üzerine dizilmiş olmaları muhtemeldir. Aynı evin mutfağında, ocağa yakın bir yerde bulunan gaga ağızlı bir testinin içine beş küçük tabletle, ufak, yassı taşların, şekilsiz maden parçalarının (tunc) konulmuş olduğunu, Kaniş-karum'unda ilk defa görüyoruz.

İkinci arşivi, O-P/20-21 plânkalarına raslayan, çitf odalı binanın batı odası temsil eder. Burada, kömürleşmiş enkazına göre bir sandık içinde saklandıkları anlaşılan ve miktarı 60'ı bulan tablet ve zarflardan müteşekkil bir küme duruyordu.

N-O/19-20 karelerinde, bu sene yarısı meydana çıkarılabilen binanın batı odasının tabanı üstünde ve dağınık durumda birkaç küçük tablet bulunmuştur. Burada ele geçirilen zarf parçalarının hepsi eskiden, Koloni devrinde kırılmış ve şuraya buraya atılmıştır. Yazılı vesikaların bulunuş durumunu tesbit etme bakımından ehemmiyetli olan diğer bir müşahede, N-O/21-22 plânkalarındaki tahrip sahasında, açılmış ve işe yaramaz bir hale gelmiş zarf parçalarından bazılarının oraya buraya atılmış, bazılarının da topluca çöplüklere konulmuş olmasıdır.

O-P/21-22 karelerindeki tek odalı, büyükçe avlulu evin mutfağında, mühürlü birkaç zarf parçasıyla, tablet bulunmuştur.

Sonuncu arşivi, D ocağında Y-Z/26-29 plânkalarında meydana çıkarılan binanın ortadaki büyük hücrelerinde ve hayvan biçimli vazoların yanında, batı yönündeki düzensiz hücelerde, bodrumlu odada ele geçirilen zarf ve tabletler temsil etmektedir.

1950 kazılarında 285 tane mühürlü vesika ele geçirilmiştir. Bunların aşağı-yukarı 275 i zarflara, geri kalanı bulle (Res. 28 a-b), boydan boya delikli müsellesi etiket (Res. 29) ve yassı, deliksiz çamur levhacıklara (Res. 30) ve küp baskılarına aittir. II. katta üç adet silindir mühür bulunmuştur. Yalnız baskılarına raslanan damga mühürlerin miktarı 7-8 misali geçmez. Damga mühür baskıları arasında en mühimmi D ocağında bulunan (Kt. c/k 1647) ve üzeri üç ayrı mühürle damgalanan bir bulle üstündekidir (Res. 28). Burada bir hayvan üstünde oturan kadın tanrıya bir şahıs tapmaktadır. Mukaddes hayvanı en çok antilopu andırmaktadır. Kültepe'nin hem damga, hem de silindir mühürlerinde dağ koyunu veya antiloplu bir kadın tanrı tipinin rağbete mazhar olduğu düşünülürse,²⁶ bu hayvanın bunlardan biri olması ihtimali kuvvetlenir. Tanrıçanın önünde iri bir Hitit küpü vardır. Diğer vesikalardaki damga mühür baskılarında müşterek boyunlu hayvan başları ve muhtelif işaretler, maske motifi (Res. 31) ve kartal tasvirleri görülür. Bunlardan başka muhtelif baskılarının bulunduğu zarflardaki ad tekrürüne göre *Berua*'ya ait olduğu anlaşılan halkalar vardır.

Silindir mühürlerde ayrı şahıslara ait olmak üzere, aşağı yukarı 360 baskı tesbit edilebilmiştir. Bunların büyük bir kısmı 1948 ve 1949 kazılarında bulunanların ve daha önceleri muhtelif yollarla elde edilen baskıların tekrürüdür. Buna rağmen, motif hazinesine yeni unsurlar katan ve burada en ehemmiyetlerinden bazılarını tetkik edeceğimiz kıymetli örnekler boldur. *Adad-sululi* evinde bulunan mühürlerle müşterek olan baskıların başında *İbbi-Sin*'in, *Martu-ba-ni* adlı tüccar tarafından kullanıldığını gösteren ilâve kitabeli mührü gelir (Res. 32). Burada tanrı tahtının altında görülen ek kitabedeki isim, hem bu mührü havi zarfta, hem de *Adad-sululi* arşivinde bulunan tadilli *İbbi-Sin* mühürlü zarfın mühür sahipleri arasında mevcuttur.

1948—1949 kazılarında bulunan mühür baskılarının üslûp bakımından tasnifini ve bunlara ait örneklerin en mühimlerini neşretmek üzere bulunuyoruz.²⁷ Bu tasnif, yeni malzemeye de aynen tatbik olunabilir. Yalnız yerli üslûplar arasında tâli hususiyetler gösteren buluntuların artacağı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında *fügürleri tam yandan tasvir eden üslûba* ait örneklerin yeni bir çeşidini, yani vücudün bir kare içine alınıp tarandığını görüyoruz. Hayvan üstünde ayakta duran veya oturan tanrıların mevzu olarak ele alındığı mühürde bu tarz görülmektedir (Res. 33).

Muhtelif üslûplara göre işlenen mühürlerdeki motifler arasında en mühimlerinden biri, at üstündeki tanrı tipidir. Bu tip için, biri yerli, diğeri Suriye-Koloni üslûbunda olmak üzere, iki mühür baskısı mevcuttur. Yerli mühürde oturan ve elinde kadeh tutan tanrıya doğru ilerleyen tanrı alayının, en önünde yer alan tanrı, üstünde durduğu atın burnuna geçirilen bir halkaya bağlı yuları sol eliyle tutmaktadır (Res. 34). Bir bacağına açıkta bırakan bir elbise giyen tanrının arkasında, göğsünde kavuşturduğu ellerinden sular taşan, iki yüzlü tanrı (*Usmu*)²⁸, onun da arkasından boğa bacaklı altar üzerinde oturan iki maymun ve en geriden de elindeki desteresiyle Şamaş gelmektedir.

²⁶ Kültepe Kazısı 1949 (Ausgrabungen in Kültepe 1949), S. 106.

²⁷ Kültepe Kazısı 1949 (Ausgrabungen in Kültepe 1949), s. 95 v. d.

²⁸ Füzûzan Kınal, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. X, 1-2, s. 106,

İki sahneli olan Suriye-Koloni üslûbundaki örnekte ise, tanrı atın üzerindeki bir tahtta oturmaktadır (Res. 35). Burada tanrının önünde kendisine lir çalan bir şahıs ile, arkasında ayakta duran âbit, ilk sahneyi meydana getirmektedir. İkinci sahnede de yere yatmış insanın üstündeki kafesli kaidenin üzerinde duran boğa altlarına, hamî tanrıça rehberliğinde bir şahıs tapmaktadır.

Anadolu'da muhtelif vesikalara göre, varlığı ancak Koloni Çağında tesbit edilebilen ehli atın²⁹, bir tanrının kutsal hayvanı olarak da aynı zamanda ortaya çıkması, bizce çok ehemmiyetlidir. Çünkü, Hitit heykel tasviri metinlerindeki tariflerden öğrenildiğine göre, tanrı Pirva'nın kutsal hayvanı attır.³⁰ Kültepe mühüründeki tanrı ayakta durmakta ve sol elinde de yuları tutmaktadır. İkinci mühürde oturan tanrı yular tutmamaktadır. Her iki tanrının da önünde yuvarlak, kaba benzeyen birer nesne vardır. Heykel tasviri metnine en çok uyan yerli örnekte, üstünde atın durduğu kaide ve tanrının elindeki kamçı yoktur. Bu eksikliklere rağmen, biz bu tipi Büyük Hitit Çağı metinlerinde tasvir edilen Pirva ile bir tutmak istiyoruz. Böylece, vasıflarını büyük Hitit Çağı heykel tasviri metinlerinden öğrendiğimiz ve Koloni devrinde varlıklarını tesbit etmeğe muvaffak olduğumuz tanrılar serisine bir yenisini daha katmış bulunuyoruz³¹. Bununla, benim daha 1943 ve 1945 yıllarında da tesbit ettiğim gibi³², Koloni devri medeniyetinin ve hattâ o devri tabletleriyle temsil eden tabakaların altındaki muhtelif seviyeli mimarlık katlarında karşımıza çıkan medeniyetin müttekâmil bir Hitit medeniyeti olduğu hakkındaki görüşüm teyid edilmiş bulunmaktadır. Çünkü ben daha o zaman, yani, Kültepe kazılarında çok daha evvel, mimarlık eserlerini, mezarları, figürinleri ve mühürleri ele alarak, *Assurlu tüccarlar İç Anadolu'ya gelmeden önce Alişar müstahkem bir Eti şehri idi demiştim*.³³

²⁹ A. Götze, *Kulturgeschichte des alten Orients, Kleinasien*, München 1933, s. 72; C. W. Blegen, J. L. Gaskey, M. Rawson, J. Sperling Troy I, s. 17 ve OIP 30 s. 295.

³⁰ H. Otten, *Pirva-der Gott auf dem Pferde* (Jahrbuch für kleinasiatische Forschung II, 1 s. 62 v.d.).

³¹ Kültepe Kazısı 1949 (Ausgrabungen in Kültepe 1949) s. 104 v.d. Bu bakımdan Kabaklı'da bulunup da Bossert tarafından neşredilen kalın cidarlı, boyalı kap parçası üstündeki tapma sahnesinde yer alan at "Jahrbuch für kleinasiatische Forschung II, 1 s. 108 Lev. VI" daha fazla bir ehemmiyet kazanmaktadır. Atın kültle ilgili bir sahnede yer alışı ve parçanın, boya ile yapılmış çengel motiflerinin de gösterdiği gibi, Kaniş Karum'unda Ib katiyle çağdaş oluşu, onu burada hatırlatmamıza sebep teşkil etmektedir. Misalimiz, Bossert'in dikkat nazarımızı üzerine çektiği bir Büyük Hitit Çağı mühüründeki "at üstünde duran tanrı"ya nazaran "Jahrbuch für kleinasiatische Forschung Bd. II, Heft 2, s. 108-109, Res. 1-2) metne daha büyük bir yakınlık arz etmektedir.

³² Anadolu Damga Mühürleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi II, s. 76 v.d. ve Alişar Eti Buluntularının tarihlenmesi s. 73 v.d. (Arkeoloji Araştırmaları No.2, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımları, No. 47).

³³ Arkeoloji Araştırmaları 2 s. 79. Tahsin Özgüç, yeni kazılardan sonra Kaniş'de maddî eserlerle temsil edilen ve Hitit medeniyeti denilen medeniyetin, *Eski Hitit devletinin kuruluşundan çok daha önce yaratılmış olduğunu ve tekâmülünün son*

Ehemmiyetli motiflerden bir diğeri, bundan önce bulunan mühürlerde dağ koyunu veya antilop üstünde oturan kadın tanrının kutsal hayvanını elinde tutması ve oturur vaziyette cepheden tasvir edilmesidir (Res. 36). Şaluvanda üslubunun en güzel örneklerinden birini teşkil eden bu baskıda iki sahne mevcuttur. Birinci sahnede mukaddes hayvanını elinde tutması ve cepheden tasvir edilmesinden başka, vasıflarını ilk raporda neşrettiğimiz örneğin³⁴ en mühim kısımlarına, yani tahtın altında arka arkaya dönmüş çift arslana, elinde kuş ve kadeh bulunduran kadın tanrıya uyan bir ülûhiyet oturmaktadır. Kültepe baskılarında oturan tanrılar umumiyetle yandan tasvir edilir. Bu, oturur durumda cepheden tasvir edilen ender misallerden biridir. Kadın tanrının yüzünün işlenişi ve beline kadar olan kısmı, bu devrin kurşun figürlerinde olduğu gibidir. Sağdan gelen küçük bir insan, gaga ağızlı bir testi takdim etmektedir. İkinci sahnede arkasında sulu boğa-adam bulunan tanrıya bir şahıs ibrik getirmektedir. Testili oturan maymun, standardlı Gilgamiş, hayvan başı, yıldız, hilâlli kurs gibi motifler, aralara serpiştirilmiştir.

Şaluvanda üslubuna ait bir ibadet sahnesindeki karışık varlık, bilhassa dikkatimizi çekmektedir. Burada sağ eliyle bir arslanı arka bacağından baş aşağı durumda, solu ile de bir antilopu boğazından tutan arslan-adam görülmektedir (Res. 37). Bu, koloni çağında kuş-adam, koyun-adam, tanrı ve tanrıçanın hayvanlar hâkimi olarak görülen müşterek vasıflarına bir karışık varlık daha katan misaldir.

Meşgul olduğumuz devirlerde boğa-adam, kuş-adam, arslan-adam ve bunlara benzeyen hayalî varlıklar dışında bir ülûhiyetin beşerî olmayan herhangi bir unsurla taazuv etmesi ender görülen hallerdendir. Bunların en çok tanınanı çıplak tanrıçanın kuşa ait unsurla birleştiğini öğreten örneklerdir.³⁵ Bu yıl bulunan baskılardan biri (Kt. c/k 650) aynı tanrıçanın antilopla da taazuv ettiğini göstermektedir (Res. 38). Boğa-adamla ilgili olarak tasvir edilen bu örnekte, antilopların ön kısımları belleri hizasından, ellerini göğüsleri altında tutan çıplak kadının omuzlarına eklenmiştir. Bu tipi dağ keçisi üstüne basan çıplak kadın ile³⁶ birleştirmek, ek hayvanların keçiye benzememesinden dolayı, zordur. Binaenaleyh zannımca, antilop ve çıplak kadından mürekkep karışık varlık, bu devirde ilk defa bu örnekle ortaya çıkmaktadır. 38 numaralı resim, aynı mühürün Tablettes Cappadocienne III, 3, No. 14 de yayınlanmış olan diğer baskısındaki çıplak tanrıçanın vasıflarını öğrenmemize de hizmet etmiştir.

Birisi D ocağundan, ikisi B'de bulunan üç silindir mühür bu vesikaların Kaniş Karum'unda da bulunacağını gösterir. Esasen bunlara az miktarda eski kazılarımızda da raslamıştık. D'de bulunan paralel zikzaklardan müteşekkil basit bir hendesî motifi (Res. 39), ikincisi Assur üslubunda bir ibadet sahnesini (Res. 40), yerli üslûpta işlenen üçüncüsü de boğa altarına ibadet sahnesini tasvir etmektedir (Res. 41). Bu, kaba yerli üslûp için değişik bir misal mahiyetindedir.

safhasına Koloniler çağında eriştiğini yazmış (Kültepe Kazısı 1948, s. 102) ve bu görüşünü çanak çömleği, mimarlık eserlerini madenî eşya tiplerini, mühürleri ve belirli tanrı tiplerinin bu çağda teşekkül etmiş olduğunu gözönünde tutarak, kesin bir şekilde ifade etmişti (The Illustrated London News Jan. 14. 1950, s. 69). K. Bittel tarafından da aynı şekilde mütalâa edilen bu konu (Hethiter und Proto-Hattiler, Historia I, s. 267 v.d.) üstündeki çalışmalar ve neticeleri, bizim yukarıda hulâsasını verdiğimiz ilk görüşümüzün yeni ve daha bol malzeme ile teyidinden başka bir şey değildir.

³⁴ Kültepe Kazısı 1949, s. 106.

³⁵ AfO XI, s. 350 v.d. (D. Opitz ve D. vn Buren).

³⁶ AfO XI s. 354.